

KİMLİK, KÜLTÜR VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KÜRTLER

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

6-8 EYLÜL 2012

BİNGÖL

*In the Context of Identity, Culture and Change From Ottomans to the
Present the Kurds International Symposium*

Di Pêvajoya Nasnamê, Çan û Guhertinê De Ji Osmanîyan Heta Îro Kurd

الأكراد من حيث الهوية والثقافة والتطور منذ العهد العثماني حتى اليوم

EDİTÖR

Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ

KATKIDA BULUNANLAR

Arş. Gör. Ahmet ALP

Arş. Gör. Fecri ARSLAN

Arş. Gör. Selman YEŞİL

Arş. Gör. Zahir ERTEKİN

Arş. Gör. Bedrettin BASUĞUY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2013

KÜRT MASALLARININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Kenan BOZKURT*

Özet: Masallar, sözlü geleneğin önemli bir parçası olup kültürel değerlerle birlikte dilin zenginliklerini içinde barındırır. Toplumların yaşam tarzları, inançları, maddi ve manevi değerleri çeşitli sembollere bürünerek masallarda yer alır ve böylece bu değerler gelecek kuşaklara aktarılır. Halkın dimağında dilden dile nesilden nesile aktarılan masalların, masal mantığı dediğimiz belli bir düzenleri vardır. Bu düzenin klasik yapısı, uzun zaman dilimi içinde anlatıcılar tarafından şekillendirilmesi suretiyle ortaya çıkar.

Bu bildirimizde Kürt kültürünün temel taşıyıcılarından biri olan masalları ele alarak temel yapısal özellikleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Masallar, Kürt masalları, Kürt masallarının yapısal özellikleri.

STRUCTURAL FEATURES OF KURDISH STORIES

Abstract: Stories, as significant constituents of oral tradition, inhold fertility of the language along with cultural values. Lifestyles, beliefs, worldly and spiritual values of societies take part in stories by means of various symbols and thereby, such values are narrated to following generations. Stories that have been narrated from generations to generations in people's minds have also certain orders called story logic. Classical structure of this order emerges on condition that it is formalized by narrators within extended period of time.

In this study, we aim to give some information about fundamental structural features of Kurdish stories by touching on such stories that are main representatives of Kurdish culture.

Key words: Stories, Kurdish Stories, Structural Features of Kurdish Stories

Giriş

Her millet, tarih süreci içinde kendine has bir kültür meydana getirmeye çalışır ve onu oluşturan değerlerle şekillenerek hayat bulur. Dil, din, inanç, felsefe, folklor, gelenek ve görenekler gibi önemli zenginlikler, milletleri oluşturan temel değerlerdir. Bu değerler binlerce yıl içinde oluşturdıkları kimliği bugüne ve geleceğe taşıyarak

---

* kenan.bozkurt@batman.edu.tr

milletlerin tarih sahnesinde milli kimliklerini koruyarak var olmalarını sağlar. Çünkü bir milletin varlığının sürdürülebilmesi ve benliğinin korunabilmesi, kültürel değerlerle mümkün olabilmektedir.

Masallar da, bir milletin kültürel yaşantısını bünyesinde barındıran halk edebiyatının önemli mahsulleridir. Bir milletin maddi kültürüne ve dünyayı algılama biçimine dair birçok unsuru geçmişten günümüze taşımıştır. Bilim adamları tarafından masallar, hayal ürünü mahsuller olarak kabul edilse de bu hayal, masalı anlatanın gerçekleşmeyeceğini bildiği fakat gerçekleşmesini arzu ettiği şeyleri içerir.¹ Bu nedenle masalların içerisinde toplumsal yaşamın gereği olan birçok maddi ve manevi değer yer almaktadır.

Masallar bilinen şekliyle sadece belli bir yaş grubuna hitap eden türler değildir. Toplumun bütünün ilgisini çekecek kadar geniş özelliklere sahip sözlü ürünlerdir. Kültür taşıyıcısı olan masallar; yaygın olan yanlış bir iddiaya göre sadece eğlendiricilik yönü olan ve çocuklar için söylenen ürünler olarak görülmemelidir. Aksine insanlığın kültür hazinesinin önemli değerleri olduğu unutulmamalıdır. Bir masal, dikkatle okunup irdelendiğinde görülecek ki; onda, ait olduğu toplumun kültürü, folkloru, inancı ve değer yargılarıyla ilgili önemli ipuçları vardır.² Bu nedenle masal, bütün sözlü ürünler gibi halkların yaşam biçimleri, inançları, gelenekleri ve dünyayı algılayışlarına dair en ince ayrıntıları bünyelerinde barındırır.³

Edebî metinler, insanın sonsuz hayal âleminin oluşturduğu kurgunun görsel ifadesidir. Bu metinler, varlığı çok boyutlu anlama ve algılama yetisiyle farklı biçimlerde oluş-turulmaktadır. Bu farklılık, edebî metinlerin kendine özgü yapısıyla ilgilidir. Gerçeğin düşsel bir ifadesi olan edebî eserlerin oluşturulması kadar tahlil edilmesi ve yorumlanması da önemlidir.⁴ Bir metni tahlil etmek demek, metindeki düşünce ve duyguları kavramaya çalışmak ve yazarın bu düşünceleri nasıl ifade ettiğini, duygularını dilin sunduğu imkânlar yoluyla bize nasıl aktardığını keşfetmek demektir. O halde “edebî tahlil” yapan kişi metnin hem içeriğiyle yani muhtevasıyla, hem de bu içeriğin nasıl ifade edildiğiyle ilgilenir. Yani analiz yapılırken asıl olarak iki şey araştırılır: Bunlar metnin içeriği ve metnin biçimidir.⁵

Edebi metinlerde yapı, yazarın fikir ve içeriği ifade etmek için kullandığı yöntem ve tekniklerin bütünüdür. Edebî metinlerde yapı dendiğinde akla olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân gelir. Bu unsurlar metinde bir çatışma etrafında bir araya gelir ve metnin ana gövdesini oluşturur. İçerik de kurgulanan bu gövde üzerinde şekillen-

¹ Sedat Adıgüzel, Bazı Azerbaycan Masallarında Yarış ve Rekabet Örnekleri, Acta Turcica Yıl 2, Sayı 1, Ocak 2010, s.30.

² Okan Alay, Bingöl Masalları, Fırat Üniversitesi S.B.Enstitüsü (YL Tezi), Elazığ 2005, s. 15.

³ Adıgüzel, s.30.

⁴ Ahmet Kılınç, Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü Anlatılarında Yapı ve İzlek, <http://www.diewelt-dertuerken.de/index.php/ZfWT/article/viewFile/330/kilinc>

⁵ Rıza Filizok, Edebi Analiz Nedir?, <http://www.ege-edebiyat.org/docs/454.pdf>

dirilerek edebî eser ortaya çıkar. Eserin başarısı da sanatçının bu gövdeyi sağlam bir şekilde kurgulamasına bağlıdır.

Bütün edebî ürünlerde olduğu gibi halk edebiyatı ürünlerinde de çok sağlam bir yapı söz konusudur. Yüzyıllar içinde dilden dile aktarılacak olan bu ürünler, anlatıcıların elinde belli bir yapı kazanmış ve bu yapı fazla bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Bu bildirimizde Kürt halk edebiyatı ürünlerinden biri olan masalın yapısı üzerinde durarak bu ürünlerin yapısal özelliklerini hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Masalın Tanımı:

Masal sözcüğü Türkçeye Arapçadan karşılaştırma, mukayese etme manasıyla geçmiş⁶ ve halk arasında olağanüstü olayların anlatıldığı türün ismi olmuştur. Kürtçede ise bu tür için Kurmancî lehçesinde uydurulan şey anlamında “çîrok” ya da xeber ve roj kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşturulan ve günün haberleri, günün getirdikleri anlamında “xebroşik ya da xevroşik” sözcükleri kullanılmaktadır. Tarih Vakfı’nın hazırladığı Kürt dili ve edebiyatı ders kitabında masal için “Çirvanok” terimi kullanılmıştır. Fakat bu kullanım yaygın bir kullanım değildir. Soranî lehçesinde de bu türü “çîrok” sözcüğü karşılamaktadır. Bu iki farklı isimlendirme bölgesel farklılıktan kaynaklanmaktadır. Diyarbakır ve çevresi masal için “xebrojik” ya da “xevrojik”⁷ sözcüğünü kullanılırken Batman, Mardin, Siirt, Şırnak, Hakkari ve Serhad bölgesinde ise “çîrok” sözcüğünün kullanımı daha yaygındır. Modern Kürt edebiyatında çîrok sözcüğü hikâye için kullanıldığından bu tür için en uygun kullanım “xebrojik ya da xevrojik”tır.

Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla olağanüstü durum ve olayları yine olağanüstü kahramanlara bağlayarak anlatan, yer ve zamanın belli olmadığı, klişe anlatımlarla kendi içinde bütünlük gösteren halk anlatılarına masal denir. Masallar köklü bir geleneğe bağlı, kolektif karakter taşıyan “hayal-gerçek”, “mücerret-müşahhas”, “maddi-manevi” birtakım konu, olay, problem, motif ve benzer unsurlar ile nesir dilinin anlatım olanakları içinde vakit geçirmek, insanları eğlendirirken terbiye etmek düşüncesinden hareketle hususi bir üslupla anlatılır ve yazılır.⁸

Masal, bütün milletlerin sözlü geleneğinde yer alan ve her milletin dilinde farklı adlarla anılan anonim bir türdür. Milletlerin yaşam tarzını, inançlarını, milli değerlerini yansıtmakla beraber birçok yönüyle (tema, karakter, yapı özelliği...) diğer milletlerle ortak özellikler taşır. Kürt masallarının olay örgüsü, yer, zaman, kişiler, şekilsel özellikleri ve masalın bütünlüğünü oluşturan formelleri, Kürtlerin yaşadığı coğrafi

⁶ Şükür Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, KB Yayınları, Ankara 1986, s. 367.

⁷ Xevrojik şeklinde kullanım Ergani ve çevresinde görülmektedir. Ergani ağzında b-v değişimi olduğunda xebrojik sözcüğü xevrojik şeklinde telaffuz edilmektedir.

⁸ Elçin, s. 369.

şartlardan, içinde buldukları sosyal çevreden, inanç, gelenek ve göreneklerden etkilenerek kendine özgü bazı özellikler barındırmaktadır.

Kürt Masallarının Anlatım Yapısı:

Masal, konuşma dilinin esas alındığı ve nesre dayalı bir anlatımın hâkim olduğu bir türdür. Konuşma dili esasına dayanan masalarda cümle yapısı genellikle kısa olup olaylar çok fazla benzetme ve tasvirlerle yer verilmeden doğrudan anlatılmaktadır.⁹ Örneğin Mele u Rovî masalı “Hebu tunebu rovî u mele hebu, rojekî mele qayîşa xwe li nav êrd ji bîr kiri bu.” şeklinde basit bir girişle başlar. “Payîze û rovî diçe nav êrd û dinêre avî kefi, qayîş nerm buye û rovi nikare bi nefsa xwe, qayîşê duxwe, vedigere gund. Tê bal mele.” şeklinde olaylar bir zincir halkaları gibi fazla ayrıntı ve tasvire girilmeden canlı ve hareketli bir üslupla sıralanır. Bunun temel sebebi masalın ayrıntıya inme tekniğinden yoksun olmasıdır. Kürt masal anlatıcılar, çevre betimlemeleri ve karakter tanımlamalarına pek fazla girmez ve anlatıcı, giriş formellerini söyler söylemez masala giriş yapar. Masalların belirli yerlerinde, belirli görevlerde ve şekillerde anlatımı güçlendirmek amacıyla anlatıcılar tarafından kullanılan kalıplaşmış unsurlara yer verilir.

Olaylar genelde zıtlıklar üzerine kurulur ve bu zıtlık masal kişileri üzerinde de devam eder. Masalın olumsuz tiplerini dev, cadı, üvey anne, paşa gibi şahıslar oluştururken olumlu ve iyi kişiyi her zaman başkahraman oluşturur. Olaylar bu yüzden her zaman başkahramanın etrafında şekillenir ve anlatıcı olayları bir zincir şeklinde aktarır. Kürt masal anlatıcıları, olayların merkezine kahramanı oturtur ve tüm dikkati başkahraman üzerine odaklar. Bu ilgi Kürt masallarında masalın bitimine kadar devam eder. Yukarıda alıntılıdığımız “Rovî u Mele” masalında bu anlatım özelliği kendin bariz bir şekilde gösterir. Masalın bitimine kadar anlatıcı, dikkati masalın başkahramanı olan Mele ve Rovî'nin üstünde tutar. Mele'nin Rovî'yi ele geçirip derisini soymasıyla masal son bulur.

Masallar, sözlü edebiyat ürünleri oldukları için dilleri genelde sade ve anlaşılırdır. Dilden dile nesilden nesile sözlü olarak aktarılır. Bu yüzden masallar bölgelere, yörelere göre farklılık gösterebilmektedir. Masalların üslup özellikleri anlatıcının yaşadığı bölgeye göre değiştiğinden masalarda şivesel özellikler kendini gösterebilmektedir. Bazen anlatıcılar tarafından birleştirilerek tek bir masalmış gibi anlatılan masallar da vardır. Anlatıcı, masal metinleri içerisine Kürt halk anlatılarına ait diğer türlerinden efsane, fıkra, deyim, dua, beddua, atasözü gibi örneklere de yer verebilir ve böylece metni zenginleştirir, anlatımı güçlendirir.

Masal, her ne kadar konuşma dilinin esas alındığı ve nesre dayalı bir anlatımın hâkim olduğu bir tür olsa da bazı Kürt masallarında seslenme bölümlerinin nazım

⁹ Satı Kumartaşlıoğlu, Balıkesir Masal anlatıcılarının Dil ve Üslubu, BAÜ, SBE Dergisi, C: 12, Sayı: 21 Haziran 2009, s. 443.

olduğu görülmektedir. Örneğin “Mele û Rovî” masalında tilkinin karısı Tusik, rüyasını tilkiye anlatmak isteyince tilki ona:

Bêje Tusika ser bi mast

Xewnê mala bavê te berê de rast

diye şiirsel bir dille seslenerek rüyayı anlatmasını ister. Yine aynı masalda imamın eşiği tilkiyi köye kaçırınca tilkinin karısı Tusik, halk hikâyelerinde çokça rastlanan duyguların coşkunculuk kazandığı zamanlarda şiire başvurma tekniğini anımsatan bir tarzla ona şiirsel bir dille seslenir:

Elvano elvano

Lingê xwe bavê ber tumano

Kerê melê tu birî nav malano

Başka bir Kürt masalı olan ve Ergani, Adıyaman taraflarında anlatılan “Kera Hirî-nî ya da Xwuşka Heft Birayan”, “Hinarok” masallarında olduğu gibi dev ya da cadılar ile insan arasındaki mücadelede dev ve cadıların evlerine izinsiz giren insanlar, bu varlıklar tarafından kokularından anlaşıldığı şiirsel bir formelle şöyle söylenir:

“*Hilm dikim gim dikim*

Bêhna xerîban li vir dikim/fam dikim”

Masalların bazı yerlerinde beddualar, istekler ve seslenmelerin şiirsel bir dille yapıldığı görülmektedir. “Xwuşka Heft Birayan” masalda yedi kardeş, kız kardeşlerinin başına musallat olan devî öldürür ve devin yedi karısını kendilerine alırlar. Devin en büyük hanımı deve gönül bağladığından kız kardeşlerinden intikam almak ister ve kızın yemeğine devden aldığı üç kılı katar. Kızın her geçen gün karnının büyümesiyle kadın emeline ulaşır ve ona iftira eder. Buna inanan kızın abisi, kızı öldürmek için uzak bir yere götürür; ama kardeşini öldürmeye kıyamaz ve onu تنها bir yerde ölüme terk eder. Ölüme terk edildiğini anlayan kız abisine şiir halinde şöyle beddua eder:

“*Tu herî diyarî malan,*

Bikeve lingê te kelemkî daran

Ne sor be ne zer be

Heta ku destê min pê nebe, ne jî derbe!”

“*Evin diyarına varasın, Ayağına ağaç parçası gire, Ne sarı, ne de kırmızı ola Elim değene kadar, Ne de dışarı çıka.*”

Yine Hinarok masalında yengesi tarafından zehirli tarakla zehirlenen Hinarok, kuş olup bir ağacın üzerine uçar. Bir gün uçarken, birinin, paşanın oğluna çift sürdüğünü görür. Yanına gider. Hinarok çift sürene şiir ile seslenir:

“*Cotkaro, misas henaro*

Lawê paşê di mal da

Erebê reş di paş da

Ûsivê min di dest da çi hal da?”

“*Ey çift süren, övendiresi nar çiftçi/ Paşanın oğlu evde/Kara Arap arkasında/Yusuf’un elinde ne halde?”*

Kürt Masallarında Olay Örgüsü:

Kürt masallarında masalın kurgusal özelliğine göre olay örgüsünde değişiklik görülür. Asıl halk masalları, hayvan masalları ve zincirleme masalların olay kurgulanmaları nispeten birbirinden farklıdır. Hayvan masalları genelde bir bütünlük gösterir ve olay örgüsü bu bütünlük içinde şekillenir. Formellere pek yer verilmeden masala giriş yapılır ve bir bütünlük içinde olaylar sıralanarak hızlı bir şekilde masal sonuçlanır. Asıl halk masalları iç içe geçmiş birden çok olaydan oluşur. Bu olaylar benzer olaylar olabileceği gibi birbirleriyle hiç ilgili de olmayabilir.¹⁰ Anlatıcı bu olayları, zengin formellerle sıkı sıkıya birbirine bağlar. Anlatıcı böylece birçok olaydan oluşan masalda okuyucunun dikkatini dinç tutmaya çalışır ve olay örgüsü arasında kopukluğu engeller. Zincirleme masalarda ise sıkı bir mantık bağıyla birbirine bağlanan, küçük ve önemsiz bir dizi olay art arda sıralanır. Zincirleme masallar bir kahramanın başından geçen basit bir olayı anlatır. Anlatımdaki fark, olayın karakterler arasında yayılması, bir karakterden diğerine sürekli bir aktarımın, yönlendirmenin olmasıdır. Zincirleme masalardaki halkalar arasında sıkı bir mantık bağı vardır ve anlatının bu halkaların sayısı ölçüsünde uzar. Çok kez anlatı bir yerden sonra ters yön izleyerek son olaydan baştakine, ya da maceraya son karışan kişiden ilktekine doğru yürütülür ve birtakım hazır anlatı ve konuşma kalıpları ana olayı çevreler. Zincirleme masallar iki farklı yapılanış gösterir. Birincisinde kahramanın başından geçen olay yan karakterlere aktarılır ve halkanın kırılmasıyla, sorun olumlu ya da olumsuz bir sonuca bağlanır. İkinci yapılanışta ise halka kırıldıktan sonra masal tersine işlemeye başlar.¹¹ Böylece masal başladığı yere gelerek bir sonuca bağlanır.

Kürt Masallarında Şahıs Kadrosu:

Kürt masalları, zengin bir şahıs kadrosuna sahiptir ve bu kahramanlar olağanüstü niteliklerle donatılmıştır. Masaldaki şahısları sadece insan olarak ele almak yanlıştır; çünkü masal hayal dünyasının ürünü olduğundan masalda gerçek dünyanın sınırlarını aşan çok değişik şahısların yer aldığı görülür. Kürt masallarında şahıs kadrosunu, işlenen konulara göre dört kategoride ele almak mümkündür.

¹⁰ Saim Sakaoğlu-Zekerya Karadavut, Halk Masalları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 17.

¹¹ Nilay Özer, Zincirleme Masalarda Yapı ve İşlev, Milli Folklor, 2004, Yıl 16, Sayı 63, s. 5.

a) **İnsanlar:** Masalın kahramanları, belli bir toplumun bilinen bir zamanda yaşamış kişileri değildir. Her ülke ve zamanda olabilecek pâdişah, paşa, vezir, köylü, kadı, derviş, ırgat, harâmî, asker gibi sembol tiplerdir. Şahıslar genelde bir padişahın üç oğlu ya da üç kızı olur, yedi erkek kardeş bir kız kardeş gibi formel sayılarla anılır. Bu kardeşler içinde en küçükleri, masalda gerçek veya gerçekdışı vasıflarda donatılır. Erkek akıllı, zeki, korkusuz; kız ise ay kadar güzel, terbiyeli olur ve bunlar masalın ana gövdesini oluşturur. Tüm masal bunların etrafında şekillenir. Bu kahramanların üstesinden gelemeyeceği hiçbir iş yoktur. Ejderhaları öldürür, cadılarla baş eder, aşılmaz vadileri, dağları aşar. Bu gerçek olmayan kuvvetlerini büyüdü bir araçtan, var olmayan bir mahlûktan veya evliyâdan, işbirliği yaptığı yırtıcı hayvanlardan ya da dev, cadı gibi hayali varlıklardan alır. Kahramanın karşısında yer alan kötü tipler, kahramanın başına değişik oyunlar oynayarak onları alt etmek ister. Ancak masalarda her şey tatlıya bağlandığı için, bu tiplerin kötülükleri üstünde fazla durulmaz. Kötüler, korkunç olmaktan gülünç duruma getirilir ve yaptıklarının cezalarını görürler. İyiler ise uzun yaşayıp mutlu olurlar.

b) **Hayvanlar:** Mitler, masallar, efsaneler, destanlar gibi halk anlatılarında hayvanlar, üzerinde önemle durulan unsurlardandır. Kimi zaman kahramanla özdeşleştirilen ve onun tamamlayıcısı olan hayvanlar bazen de benzetme unsuru olarak kullanılır.¹² Masal içinde hayvanlar, teşhis ve intak sanatıyla insana ait tüm özelliklere sahip olarak karşımıza çıkar. İnsanlarla konuşur, akıl verir, yol gösterir ve her türlü sıkıntıdan onları kurtarır. Örneğin Gula Perîyan masalında Gulfizîvîn'in Gulfizêrîn'den yerine getirmek istediklerini Gulfizêrîn atının akıl vermesi ve yardımıyla aşar.¹³ Tüm dünya masallarında olduğu gibi Kürt masallarında da hayvanlar birer simge olarak karşımıza çıkar. Simge olarak kullanılan bu varlıklarla insanlara ahlak dersi verilmeye çalışılır. Aslan, tilki, kurt, ayı, at, eşek, kedi, ceylan, kuş, yılan gibi gerçek hayatta var olan hayvanların yanı sıra tamamen hayali olan ejderha, canavar, anka gibi varlıklar da masalların şahıs kadrosunu oluşturur. Ayrıca cadıların, kötü üvey annelerin yaptıkları büyülerle ya da beddualarla hayvana dönüşen insanlar da vardır. Pepuk anlatısında olduğu gibi kişi Allah'a dua ederek de bir hayvana dönüşebilir.

c) **Olağanüstü Varlıklar:** Halkın hayal dünyasında şekillenip masallara aktarılmış olan varlıklardır. Bunlar cinler, periler, devler, cadılardır. Perilerin dışında, bu varlıklar genelde masal içinde olumsuz varlıklar olarak karşımıza çıkar. Kahramanın başarıya ulaşmasını engeller, onunla çatışır. Kahramanın bunları öldürmesi nerdeyse imkânsızdır. Ya üstün bir güçten destek alması gerekir ya da uygun bir zamanda uygun darbeyi vurmalıdır. Bu varlıklar kimi masalarda topluluk halindeyken kimi masalarda ise yalnız başlarıdır. Sarayları ya da yedi odalı, kırk odalı evleri vardır. Kendi yiyeceklerini ya da bazı ihtiyaçlarını yapması için padişahın kızlarını/oğullarını

¹² Ramilya Yarullina Yıldırım, Edigey Destanında Hayvanların Fonksiyonları, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:1 Sayı:1 Temmuz 2012, s. 67.

¹³ Akyol, s. 31-38.

kaçırıp evine, sarayına kapatırlar. Bu varlıklar her kılığa girebilir ve her varlığın şeklini alabilirler. Olağanüstü güçlere sahiptirler ve onları düşmanlarına karşı kullanırlar. Cinler ve periler ise masalda farklı niteliklerle karşımıza çıkar. Cinler tekin olmayan yerlerde yaşar ve tehlikelidirler, ama periler genelde ormanlarda ve subaşlarında yaşar, güzellikleriyle meşhurdur. Kahraman elde ettiği periyle evlenerek mutlu bir hayat kurar.

d) **Bitkiler:** Bitkiler, insan ve hayvanlar kadar olmasa da masalın içinde üçüncü şahıslar olarak yer alır. Kahramanlara yardımcı olur, onların başarıya ulaşmalarına katkıda bulunurlar.

Kürt Masallarında Yer ve Zaman:

Masalarda çevre bütünü hayali ve bilinmeyen mekânlar olmakla beraber içinde yaşadığımız mekânların masal dünyasına uyarlamasıyla oluşmuş çevreler de vardır. Masal dünyasında mekânlar çok çeşitlidir ve çabuk değişir. Bir anda kıtalar ötesi mesafe alınabilir Kürt masallarında mekân genelde çeşitlilik gösterir. Olaylar tek bir mekânla sınırlandırılmaz, olay akışına göre mekânlarda durmadan değişir. Kürt masallarında mekân oluşturulurken yer ismi pek verilmez. Genelde olaylar “li gundekî, li bajarekî, li cîkî, li welatekî dinyayê, li welatekî, li daristanekî” şeklinde belirsiz olan mekânlarda geçer. Bu tarz belirsiz geniş mekânların dışında masalların saray, konak, mağara, ev gibi daha dar çevrelerde geçtiği de görülür. “Kafdağı, devler âlemi, cinler ve periler âlemi gibi haritalarda bulunmayan ülkeler de Kürt masallarında yer alan mekânlardır. Kürt masallarında yapılan tasvirler roman, hikâye gibi diğer edebi türlerden farklı olarak gözlere değil hayale dayanmaktadır. Dünyada rastlanması imkânsız olan bahçeler, saraylar, ırmaklar, şehirler yer alır. Ne zaman, hangi yerde oldukları asla bilinmez.

Kürt masallarında tıpkı yer kavramı gibi zaman kavramı da belirsizdir. Anlatıcı masalına başlarken “demekî, rojekî ya da rokî, wextkî, rojek ji rojan, demek ji deman” gibi belirsizlik ifade eden zamanı kullanarak masalına geçer. Çünkü masallar yaşanmış zamanlardan değil, yaşandığı kabul edilen zamanda doğar. Bu yüzden masal her anlatıldığında masalın zamanı değişmez.¹⁴ Böylece masalın çok eski bir zamanda gerçekleştiği ve olayın olup bittiği hissi okuyucuda uyandırılmak istenir. Kürt masallarında çok hızlı bir zaman akışı vardır. Anlatıcı geçiş formellerinde ele alacağımız formellerle zamanlar arasında hızlı geçişler gerçekleştirir. Masal anlatımları rivayete dayalı olduğundan genellikle geçmiş zaman kipi kullanılır.

Kürt Masalarda Formeller:

Masalın içinde dinleyenleri şaşırtmak, eğlendirmek ve onların ilgisini masala yoğunlaştırmak amacıyla kullanılan birtakım kalıp sözler bulunmaktadır. Masalın başında, ortasında ve sonunda yer alan bu kalıp sözler, ses ve sözcük benzerliklerin-

¹⁴ Mustafa Ruhi Şirin, *Klasik Masaldan Sanat Masalna*, Dergah, Sayı: 1, Mart 1990, s. 20.

den oluşturulmuştur ve anlam bakımından tutarsızlık taşımaktadır. Arasöz, tekerleme, formel diye de adlandırılan masallardaki bu kalıp sözler, diğer halk edebiyatı türlerindeki kalıp ifadelerle nazaran daha belirgindir.¹⁵ Bu kalıp sözlerin masal içinde ve anlatımında çeşitli fonksiyonları vardır. Formeller anlatımı güçlendirmek, geçişleri sağlamak, zaman ve yere ait mesafeleri kısaltmak amacıyla uygun zaman ve yerlerde anlatıcı tarafından kullanılarak masalın bütünlüğünün oluşturulması sağlanır. Bu kalıp ifadeler, anlatıcının belleğinde hazır bulunan deyim, atasözü, terim, tema, motif öğeleri gibi unsurlardan oluşur, ve anlatıcı ürün yaratmada bu kalıp ifadelerden de yararlanır.¹⁶ Formel, anlatıcı için bir yardımcı olduğu kadar ustalığını göstermesi bakımından da bir ölçüdür. Usta anlatıcılar, dağarcıklarında bulunan bu kalıp ifadeleri, masalların en uygun yerlerine serpiştirerek değerlerini ortaya koyar. Ayrıca sıkıştığı veya herhangi bir yeri hatırlayamadığında da bunlara başvurarak durumu idare edebilir.¹⁷

Masal araştırmalarına büyük katkıda bulunan formeller, Sakaoğlu tarafından a. Başlangıç (giriş) formelleri, b. Bağlayış (geçiş) formelleri, c. Benzer durumlarda kullanılan formeller, d. Bitiş formelleri, şeklinde gruplandırılıp incelenmiştir.¹⁸ Bu formel ifadeler masal dil ve üslubunun en önemli unsurlarıdır. Bir bakıma masalın iskeleti sayılan, bir kısmı iç kafiyeli söyleyişler olan bu unsurlar hem masalın anlatılıp aktarılmasında kolaylık sağlar hem de masal anlatıcısının ustalığıyla masala güzellik katar, masalın akıcılığını sağlar.¹⁹

Halk bilimi araştırmacıları, masalarda kalıp ifadelerin kullanılmasıyla masal icrası arasında ilgi kurmuşlardır. Masal formelleri, masal anlatma geleneği hakkında önemli bilgiler taşır. Aynı zamanda, bu formellerde kullanılan iç kafiyeler, bazı mizahi unsurlar ve söz oyunlarının varlığı, bunların sıralanış düzenleri, bu ifadelerin işlevleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Formeller ve formel unsurların aktarımında, masal anlatıcısının yetiştiği gelenek özellikleri ile kendi üslubunu anlatmaya katması, masal metninin yapısında ve üslubunda önemli değişikliklere neden olmaktadır. Diğer yandan, anlatıcı ve dinleyici arasındaki etkileşim ve dinleyici kitlesinin tutumu şaşkınlık, heyecan, aşırı duygulanma, kızgınlık gibi tepkileri masalarda formellerin ve formel unsurların kullanım alanını belirler.²⁰

Masalın başında, ortasında ve sonunda yer alan masal tekerlemeleri en inanılmaz yalanlarla örülü hayalî ve abartılı anlatımların yer aldığı bölümdür. Aslında masalla

¹⁵ Mehmet Ali Yolcu, Azerbaycan Masallarında Formeller ve Formel Unsurlar, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1 (2011) s. 75.*

¹⁶ Richerd M. Dorson, *Günümüz Folklor Kuramları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s. 45-46.

¹⁷ Saim Sakaoğlu, Gümüşhane ve Bayburt masalları, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 250.

¹⁸ Sakaoğlu, s. 246-265.

¹⁹ Kumartaşlıoğlu,

²⁰ Yolcu, s. 75.

İlgisi olmayan bu bölümdeki tekerlemenin işlevi sadece dinleyicinin ilgisini çekmek ve onu masalın gizemli dünyasına hazırlamak, masalın heyecanla ve dikkatle dinlenmesini sağlamaktır.²¹

Masalarda vazgeçilmez olan formeller, Kürt masallarının da en önemli yapısal özelliklerindedir. Kürt masal anlatıcıları, masalların giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine uygun kalıp ifadeler yerleştirerek dinleyicinin dikkatini toplamaya çalışmış, masalın anlatım olanaklarının sınırlarını bu kalıp ifadelerle genişletmişler. Kürt masallarında kullanılan formeller genel olarak benzer özellikler taşısa da yöreden yöreye veya bölgeden bölgeye göre kısmi bir farklılıklar gösterebilir. Bu bölümde Kürt masallarının başlangıç, geçiş, bitiş ve çeşitli amaçlarla kullanılan kalıp ifadeleri üzerinde duracağız.

Başlangıç (Giriş) Formelleri

Anlatıcının masala başlamadan önce, dinleyenlerini masala hazırlamak için kullandığı formellerdir.²² Çeşitli uzunluk ve yapıda bulunmakla birlikte günümüz anlatıcıları kısa olanlarını tercih etmektedir. Ancak usta anlatıcılar bu yalın söyleyişe ekledikleri tekerlemelerle masalın başlangıcını renklendirirler.²³

Siirt, Diyarbakır, Batman, Mardin, Van ve Şırnak yöresine ait masalların, genelde akılda tutmayı kolaylaştıran iç kafiyeli kalıp sözlerle başladığı görülmektedir. Başlangıç formelleri bölgeye ve anlatıcıya göre bazı farklılıklar taşır. Bu farklılıkları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Anne-babaya ve dinleyiciye dua ile başlayanlar: Birçok Kürt masalında anlatıcı, masala dinleyicilerin anne ve babasına rahmet okuyan kalıp ifadelerle başlar: “*Rojek ji rojan rehmet li dê û bavê hazir û guhdaran*”, “*Go şevên xwe ji şevan, rehmet li dê û bavê guhdaran*”, “*Hebu tunebu, rehmet li dê û bavê min û we guhdaran bu*”, “*Hebu carek ji caran xêr u xweşî bibare li guhdar û hazirân*”, “*Carek ji caran, rehmet li dê u bavê hazir û guhdaran, yên me jî yên we jî milyaketê dora tifika we jî yên dora tifika me jî*”²⁴, “*Carek ji caran başî li dê û bavê guhdaran*”²⁵, “*Îşev ji şevan rehmet li dê u bavê guhdaran*”.

b) Anne-babaya ve dinleyiciye dua etmekle beraber şeytani lanetleyen, kafirleri aşağılayanlar: Bazı anlatıcılar ise masalını anlatmaya başlamadan anne babaya rahmet okumanın yanı sıra şeytani lanetleyen, kâfirleri aşağılayan kalıp ifadelerle yer vererek masala başlar: “*Carek ji caran rehmet li hazirê mirîyê guhdaran, lanet li şeyta-*

²¹ Yolcu, s. 77.

²² Abdullah Doğan, Adıyaman Yöresi Masalları Üzerine Bir İnceleme, (Basılmamış Doktora Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi SBE. Sivas 2006, s. 67.

²³ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 58.

²⁴ Bu giriş formeli, Batman ve çevresinde anlatılan masalarda bulunmaktadır.

²⁵ Hilmi Akyol, Ji Zargotina Kurdî, Do Yayınları, İstanbul (tarihsiz), s. 31.

*nê qulê dîwaran, sa (seg) mezinê derê fillan bu, fille seyê (segê) ber derê me bu*²⁶, *Carkê hebu ji caran rihmet li dê û bavê hazir û guhdaran, lanet bê şeytanê ber dîwaran*²⁷” gibi kalıp giriş ifadeleri kullanarak hem dilekte bulunur hem de bu dileğin dışında tutulması gerekenleri sayar.

c) Anne-babaya rahmet okurken başkalarını bu duadan hariç tutanlar: Bazı Kürt masallarında anlatıcılar, anne babaya rahmet okurken “*xeynê mışkê qulan, xeynê şeytanê qulê dîwaran, xeynê jenderme u tahsîldaran*” diyerek okudukları rahmetten bunları hariç tutan kalıp ifadelerle yer verir: “*Carek ji caran, rehmet li dê û bavê hazir û guhdaran, xeynê mışkê qulên dîwaran, se (seg) bavê simsaran*²⁸”, “*Hebu carek ji caran rehmet li dê u bavê hazir û guhdaran, xencî gorê ber dîwaran*”, “*Carek ji caran rehmet li hazirê mirfîyê guhdaran, xeynê şeytanê qulê dîwaran*²⁹”, “*Hebu tunebu carek ji caran, rehmet li dê û bavên guhdaran, xeyn ji cendirme û tahsîldaran*”³⁰

d) Allah’ın birliğini ve büyüklüğünü vurgulayıp kafirleri aşağılayanlar: Bazı Kürt masallarında ise anlatıcı Allah’ın birliğini ve büyüklüğünü vurgulayıp “fille” denilen gayr-ı müslim ve kafirleri aşağılayan kalıp ifadelerle masala başlar. “*Hebu tune bu ji Xwedê mezintir kes tune bu, mezinê fillan ker bu, barê me tevê ser bu*” “*Hebu tune bu kes ji Xwedê mestir tune bu*³¹, *mezinê fillan seyê ber derê me bu, şeytanê kûn teşî, ser xanîya dimeşî lufkê g... ji quna wî diweşî*”, “*Hebu tunebu ji Xwedê u pêxember mestir kes tunebu, mezinê me Xwedê û pêxember bu, mezinê fillan şeytanê devê deryê me bu*”, “*Kes hebu kes tunebu, mezinê fillna kûçikê ber derê me bu*”, “*Hebu tunebu mezinê fillan se (seg) bu, ji Xwedê û pêxember meztir kes tune bu*” Bu ifadeler aynı zamanda toplumsal algıyı da yansıtmaları bakımından önemlidir.

e) Allah’ın birliğini ve büyüklüğünü vurgulayanlar: Bazı Kürt masallarında ise anlatıcı Allah’ın birliğini vurgulayan kalıp ifadelerle masala başlar. Bu ifadeler: “*Hebu tunebu, ji Xwedê pêvtir kes tunebu*³²”, “*Hebu tune bu qet ji Xwedê kes mezintir tunebu*³³”, “*Hebu nebu ji xêr Xwedê kes tunebu*”, “*Hebu tunebu ji Xwedê xilâf kes tunebu*”, “*Hebu qet tunebu ji Xwedê pêvtir kes tunebu*.”³⁴

f) Allah’ın birliğini ve büyüklüğünü vurgulayıp tekerlemeli olanlar: Bazı Kürt masallarının giriş bölümünde anlatıcı Allah’ın büyüklüğünü vurguladıktan sonra masala başlamaz ve bir tekerleme söyledikten sonra masala başlar: “*Hebu ji Xwedê mestir tû kes tunebu, gava dunya dunya bu gûr şivanê miya (miha) bu, rovi malxurê*

²⁶ Bu giriş formeli, Siirt ve Şırnak yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır

²⁷ Bu giriş formeli, Batman ve Siirt yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır

²⁸ Bu giriş formeli Ağrı ve Muş yöresinde anlatılan masallarda görülmektedir.

²⁹ Bu giriş formeli, Siirt yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır

³⁰ Mehmet Emin Bozarslan, Serketina Mışkan, Weşanên Deng, Stenbol 2005, s. 23.

³¹ Bu giriş formeli, Ergani yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır.

³² Bu giriş formeli, Silvan yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır

³³ Bu giriş formeli, Batman yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır

³⁴ Bu giriş formeli, Silvan yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır

mala bu, meydan ciye (cihê) esmer u dilbera bu."³⁵ "*Carekî ji caran bu rehmet li dê u bavê hazir u guhdaran bu, go banê me hezîza hespa bu, mezinê me şêx u melle bu ê fila keşe u patirik bu.*"³⁶, "*Carekî ji caran bu rehmet li dê û bavê hazir u guhdaran bu, banê Mexêr.*"³⁷ *tewla hespa bu, Serê Kanîyê*³⁸ *cirîda wan bu.*"³⁹

g) Sade bir girişle başlayanlar: Bazı masallarda ise anlatıcı kalıp ifadeyi/formeli oldukça kısa tutarak: "*Yek hebu yek tunebu/nebu Hemolekê pîrê hebu*"⁴⁰, "*Kî hebu kî tune bu.*" "*Çi hebu, çi tunebu rovîyek hebu*", "*Hebu tunebu dê û qîzik hebu*" şeklinde hemen masala giriş yaptığı görülür.

Görüldüğü gibi Kürt masallarında giriş formellerinde bölgelere göre bazı değişiklikler görülse de bazılarında ise ekleme ve çıkarmalar gidilmişse de aşağı yukarı birbirine benzemektedir. Ele aldığımız birçok masaldan çıkarabildiğimiz, Kürt masallarının tümünde diğer milletlerin masallarında da bulunan giriş formellerinin var olduğu, anlatıcı okuyucuyu masala hazırlamak için klişe ifadelerle bir giriş yaptığıdır.

Geçiş Formelleri

Geçiş formelleri, masallardaki olayları, kahramanları, mekânları değiştirmek için kullanılan, uzun zamanı kısaca ifade etmeyi sağlayan, dinleyenlerin dikkatini artırmak için söylenen formellerdir. Kürt masal anlatıcıları bu tarz geçiş formellerini anlattıkları masallar içerisinde oldukça sık kullanmakta ve böylece masala çekicilik katmakta, dinleyicilerin ilgisini çekmektedir. Bu formeller içinde en sık tekrarlananlar zamana ait formellerdir. Kürt masallarında eylemin belirsiz bir zamanda geçtiğini vurgulamak için "demek ji deman" ya da "rojek ji rojan", çok zaman geçtiğini vurgulamak için "Wiha rojik, du roj, sê roj, meh û sal derbas bu" şeklinde kalıp ifadeler kullanılır. Aradan çok zaman geçtiğini göstermek için de "Nav da roj û meh û sal derbas bu" denir. Zamanın hemen geçtiğini vurgulamak için de "nikulê xwe li tamekê xist yan nexist"⁴¹ gibi kalıp ifadeler kullanılır.

Bu kalıp ifadeler masal içinde mesafe ve karşılaşılan zorluklar için de kullanılır. Anlatıcı aşılacak mesafelerin çok uzun olduğunu ve kahramanın çok büyük mesafeler kat ettiğini gösterebilmek için "çû û çû hey çû", "şev û roj çûn û çûn"; yapılan eylemin çok zor olduğunu ve kişinin bunun üstesinden bir türlü gelemeyeceğini göstermek için "dikir nedikır" gibi kalıp ifadeler kullanır. Eğer anlatıcı, bir eylemin uzun süre devam ettiğini göstermek istiyorsa eylemi "girya û girya û girya" şeklinde bağlaçla üst üste en az üç kez tekrarlar. Eylemin çok sık tekrarlandığını ifade etmek için de "çû

³⁵ Bu giriş formeli, Diyarbakır Ülgen Köyü'nden Şefket Korhan'ın anlattığı masaldan alınmıştır.

³⁶ Bu giriş formeli, Silvan yöresinde anlatılan masallarda yer almaktadır.

³⁷ Banê Mexêr: Silvan'da bir dağ ismi.

³⁸ Serê Kanîyê: Silvan'da bir su kaynağının ismi.

³⁹ Bu giriş formeli, Silvan'da anlatılan masallarda kullanılmaktadır.

⁴⁰ Bu giriş formeli, Ergani yöresi Dereboyu Köyü'nde anlatılan masallarda yer almaktadır.

⁴¹ Bozarlan, s. 25.

û hat”, “here û were” formelleri kullanılmaktadır. Böylece eylemin uzun bir süre devam ettiği anlatılmak istenir. Ayrıca olay örgüsünün birbirine bağlanması ya da bir kahramandan veya olaydan bahsedildikten sonra başka bir kahramana ya da olaya geçmek için *Gula Perîyan* masalında görüldüğü gibi “*Emê wan û bavê wan li vir bihêlin em werin ser dîya wan*”⁴², “*bila Hinarok li vir bimîne emê behsa amojna wê bikin*” şeklinde birçok masalda rastlayabileceğimiz formeller yer alır.

Masalın akışı içinde beklenilmeyen bir olayı ortaya atmak veya dinleyicilerin bekle-diklerinin tersine bir olayı gündeme getirmek için “*dît ku çi bibîne*”, bir kişinin bir anda ortadan kaybolduğunu anlatmak için “*tu dibêy qey erd qelişî tê de winda bu*” gibi formeller kullanılır. Kürt masallarında anlatıcının olayı dramatize ederek dinleyicinin tüm dikkatini masala yoğunlaştırmak istediği sıkça görülmektedir. Anlatıcı aşağıda olduğu gibi dramatik sahneleri art arda sıralayarak korkunç bir tablo oluşturur: “*Bâ u bahoz bu, tîpî u tefilduman ketibu erdê, çav çavan nedidît. Ji birçîna qîrçîr û warwara zar u zêça bun.*”⁴³

Masallarda olay örgüsünün birbirleriyle olan yakınlıkları, aynı durumlar karşısında benzer bir anlatımı beraberinde getirmiştir. Kürt masallarında da benzer durumlar karşısında bazı kalıp ifadelerle rastlanmaktadır. Örneğin cadı ve dev masallarında cadı ve devler kendi yaşam alanlarına giren insanları fark ettiklerini anlatmak için:

“*Hilm dikim gim dikim*

Bêhna xerîban li vir dikim/fam dikim

formeller kullanılır. Kullanılan bu formellerle hem masalın anlatım olanağı genişletilir hem de cadı ve devlerin olağanüstü yetenekleri anlatılır.

Bazı masallarda ise tekerlemeler ve manzum parçalar kullanılarak masalda yer alan beddua, dilek, istek, şikâyet ve alaylar anlatılmak istenir. Örneğin “*Rovî û Pirê*” masalında yaşlı kadını kandıran tilki, yaşlı kadını kandırdığını “*Kenê min kenê min, qûna pîre kenê min!*” tekerlemesini bacadan söyleyerek yaşlı kadınla alay eder. Lawukê Keçel masalında kendisiyle evlenmek isteyen paşa kızı balkondan başına elma atınca:

“*Oy serê min serê min*

Ku de hat va bela

Ez bixwe dimirime

Niha jîno çirkîme”⁴⁴

⁴² Akyol, s. 32.

⁴³ Xal u Xwarzê masalından.

⁴⁴ Doğan, s.

diyerek elmanın başına çarpmasıyla çektiği acıyı şiirsel bir formda anlatır. Bu şekildeki şiirsel formlar Hinarok masalında da karşımıza çıkmaktadır. Bir kadın tarafından öldürülmek istenince bir kuşa dönüşen Hinarok evde kalan çocuğundan haber alabilmek için çift sürene şiirsel formla seslenir:

“*Cotkaro, misas henaro*

Lawê paşê di mal de

Erebê reş di paş de

Ûsivê min di deşt de çi hal de?”

Şiirsel geçiş formlarının Pitikâ Sê Royî (Üç Günlük Bebek) masalının birkaç yerinde tekrarlandığı görülmektedir. Bir çalılıkta kurbağa olarak yaşayan dünyalar güzeli kız, paşanın oğluna nasip olur. Paşanın oğlu av meraklısı biridir. Her gün ava gider ve dönüşte avlarının pişirildiğini ve bir kısmının yendiğini fark eder. Bir gün saklanır ve kurbağa postunun altından dünyalar güzeli bir kız çıktığını görür. Kız, yine avları pişirip yedikten sonra postuna girecekken paşanın oğlu saçlarından tutar ve posta girmesine engel olur. Kız posta girmesi gerektiğini yoksa başının belaya gireceğini söylese de anlatamaz ve paşanın oğlu postu yakar. Kızı görenler, güzelliğini paşaya anlatır ve paşa kıza âşık olur. Kızı elde etmek için oğlunu zor bir sınava tabi tutar. Eğer sınavı geçmezse öldürülecektir. Paşanın oğlunun sınavlardan başarıyla geçmesi için kızın babasının yardımına ihtiyaç vardır. Paşanın oğlu kıızı bulduğu çalıya gider kızın babasına şöyle seslenir: “*Xocawo darik zero, bazda dero!*” (Hoca, sarı sopalı, dışarı atlayan hoca!) Son sınavda babası oğlundan üç günlük bir bebek istemiş ve bu bebeğin onunla sohbet etmesini istemiş. Çocuğu almış babasına gitmiş. Çocuğu cemaatin içine oturtmuşlar. Paşa üç kez; “Ey cemaat konuş.” demiş. Çocuk dile gelmiş:

“*Civatê dor bi dore,*

Paşa serê lawê xwe jêke zor bi zore,

Bûkê xwe li xwe marke zor bi zore.”

“Cemaat değerli mi değerli, Paşa, oğlunu öldürecek zorla, gelinini alacak zorla.”⁴⁵ diyerek paşanın niyetini aşkar etmiş. Bunun üzerine halk paşayı öldürerek oğlunu yerine paşa etmişler.

Bitiş Formelleri

Masalda olayların anlatılıp masala nokta koyma zamanı geldiğinde, masal anlatıcısı da masalını uygun bir bitişle kapatmak zorundadır. Kürt masal anlatıcıları da masallarını anlatıp sonuna geldiğinde masalı uzun veya kısa bir kalıp ifadeyle kapatırlar. Masalın uzun veya kısa bir formelle kapatılması anlatıcının ustalığına ve

⁴⁵ Doğan, s. 292.

dinleyicinin dikkat ve ilgisine bağlıdır. Usta bir anlatıcı masalını zihninde tuttuğu herhangi bir bitiş formeliyle kapatabilir. Kürt masallarında anlatıcılar bölgelere göre ufak farklılıklar gösterse de genelde masallarını benzer kalıp ifadelerle kapatırlar. Örneğin Diyarbakır, Adıyaman çevresinde anlatıcılar masalları “*Xevroşka min bi sila-metî qedya rehma li dê û bavê guhdaran*”, “*Xevroşka min li diyaran rehma li dê û bavê guhdaran*”, “*Xebroşka min li diyaran başî li dê û bavê guhdaran*” şeklinde kalıp ifadelerle bitirirler. Ama Batman, Siirt, Mardin ve çevresinde ait masalarda ise bitiş kalıp ifade “*Çîroka min li zextê rehma li dê û bavê cıvatê, xevroşka min li vir qedya rehma li dê û bavê hazir u guhdaran*” şeklindedir.

Masal anlatıcılarının, masallarını sonlandırırken kalıp ifadelerle her zaman yer verme gereksinimleri yoktur. Masal anlatıcısı ne kadar usta da olsa, masalın bittiğini anlayan dinleyici ilgisiz davranırsa anlatıcı masalı kısaca bitirmek zorunda kalır.⁴⁶ Bu kısaca bitirme masalların temel özelliği olan iyilerin mükâfatlandırılması ve kötülerin cezalandırılması, sevenlerin kavuşmaları, kişinin dileklerinin yerine gelmesi şeklinde olur. Bazı masal anlatıcıları da masalı bitirdikten sonra sonun mutlu olduğunu göstermek için “*Ew li vir bi miradê xwe şâ dibin ya da ew li vir bi miradê xwe şad bun*”⁴⁷ kalıp ifadeye yer verir.

Çeşitli Formel Unsurlar

Masalın yapısını oluşturan giriş, geçiş ve bitiş formellerinin yanı sıra masal içinde olayın bütünlüğünü oluşturan ve hemen hemen tüm masalarda yer alan sayı, renk ve yerle ilgili formeller de bulunmaktadır. Kürt masallarında sayı formeli olarak karşımıza 3 ve 7 sayıları çıkmaktadır. Üç formeli, genelde gece ve gündüzlerde, kişilerde, dev ve peri gibi olağanüstü varlıklarda kullanılmaktadır. Bir yol genelde üç gün üç gece sürer, bir paşanın üç oğlu, başka bir paşanın da üç kızı olur, bir aslanın üç yavrusu olur ve bu üç yavru *Gulîzêrin*’le peri kızını bulmaya çıkar, üç arkadaş yola koyulur,⁴⁸ üç kız kardeş anneleriyle yaşar, kaplumbağanın padişah kızıyla evlenmek için padişahın üç şartını yerine getirmesi gerekir gibi masal anlatılarında birçok olay ve kişi üç formu üzerinde gelişir. Bu formel sayılar içinde yedi sayısı da Kürt masallarında önemli bir yere sahiptir. *Xwişka Heft* Bira masalında bir kızın yedi kardeşi vardır, kız sönen ateşi tekrar yakmak için ateş ararken yedi kadının bulgur yapmak için başında beklediği bir ateşe varır. Oradan ateş aldıktan sonra yedi başlı dev onu takip eder.⁴⁹ Başka bir dev masalında dev, kızı yedi odası olan bir konağa götürür ve kıza altı odanın anahtarını verir. Yedinci odaya bakmasını kesinlikle yasaklar. Kız yedinci odaya bakınca devin gerçek yüzünü öğrenir.

⁴⁶ Kumartaşhoğlu, s.

⁴⁷ Akyol, s. 38.

⁴⁸ Akyol, s. 31.

⁴⁹ Doğan, s. 300.

Sayıların dışında Kürt masallarında renk, yer adları, benzetmelerin de çok sık tekrar ettiği ve çeşitli benzetme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Masalarda *sipî* (beyaz), *sor* (kırmızı), *reş* (siyah), *zer* (sarı) sık tekrarlanan renklerden ay, güneş, gül gibi nesnelere de benzetme amacıyla sıkça kullanılır.

Başlangıç, Geçiş, bitiş ve benzer durumlarda kullanılan bütün bu kalıp ifadeler her ne kadar çeşitli nedenlerden dolayı eskisi kadar fazla kullanılmayıp kısaltılmış olsa bile masala renklilik ve canlılık katmakta, masal anlatıcılarının dil estetiğini göstermektedir. Anlatıcılar bu dil ve ifade tarzını kullanarak, dinleyicilerin ilgisini canlı tutabilmektedirler. Aynı zamanda toplumun ortak zevk ve yaratıcılığının bir göstergesi olan dilimizin belli sanatsal yapı ve kalıpları ile birlikte günlük konuşma tarzının sadelik, samimiyet ve canlılığını aynı anda masalarda bulabilmekteyiz.

Sonuç

Bu çalışmamızda, Kürt masallarının yapısal özellikleri üzerinde durarak bu yapısal özelliklerin neler olduğunu tespit etmeye çalıştık. Edebî eserler, yapı üzerinde içeriği inşa etme çabasının bir sonucu olduğundan, Kürt masal anlatıcıları da sağlam bir masal iskeleti oluşturarak içeriği bu iskeletin üstüne oturtmuş ve böylece başarılı bir edebî metin ortaya koymuşlardır. Farklı bölgelere ait masallar üzerinde yaptığımız incelemede, söz konusu ettiğimiz masalların aşağı yukarı benzer yapısal özelliklere sahip olduklarını gördük. Bölgeler arasında bazı farklılıklar taşınmasına rağmen Kürt masallarının neredeyse tümünde anlatıcı, masala kalıp ifadelerle başlayıp tekrar kalıp bir ifadeyle masalı bitirmektedir. Formel adı verilen bu kalıp ifadeleri masalda anlatım olanaklarını geliştirmek amacıyla masalda yeri geldikçe anlatıcı tarafından başvurulduğunu tespit ettik. Bu formel yapılarla beraber bir edebî metni edebî yapan entrik kurgu, tüm dünya masallarında olduğu gibi Kürt masallarında da oldukça sağlam kurgulanmış olup masal anlatıcıları, bu kurgu içinde Kürt kültürünün maddi ve manevi değerlerini başarılı bir şekilde harmanlamışlardır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Sedat**, *Bazı Azerbaycan Masallarında Yarış ve Rekabet Örnekleri*, Acta Turcica, Yıl 2, Sayı 1, Ocak 2010.
- Akyol, Hilmi**, *Ji Zargotina Kurdî, Do Yayınları, İstanbul (tarihsiz)*.
- Alay, Okan**, *Bingöl Masalları*, Fırat Üniversitesi S.B.Enstitüsü (YL Tezi), Elazığ 2005.
- Boratav, Pertev Naili**, *Zaman Zaman İçinde*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- Bozarıslan, Mehmet Emin**, *Serketina Mışkan, Weşanên Deng, Stenbol 2005*.
- Doğan, Abdullah**, *Adıyaman Yöresi Masalları Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Doktora Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi SBE. Sivas 2006.

- Dorson, Richerd M.**, Günümüz Folklor Kuramları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984.
- Filizok, Rıza**, *Edebi Analiz Nedir?*, <http://www.ege-edebiyat.org/docs/454.pdf>
- Kılınç, Ahmet**, *Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü Anlatılarında Yapı ve İzlek*, <http://www.diewelt-dertuerken.de/index.php/ZfWT/article/viewFile/330/kilinc>
- Kumartaşloğlu, Satı**, *Balıkesir Masal anlatıcılarının Dil ve Üslubu*, BAÜ, SBE Dergisi, C: 12, Sayı: 21 Haziran 2009.
- Özer, Nilay**, *Zincirleme Masallarda Yapı ve İşlev*, Millî Folklor, 2004, Yıl 16, Sayı 63.
- Sakaoğlu, Saim - Karadavut Zekerya**, Halk Masalları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.
- Sakaoğlu, Saim**, Gümüşhane ve Bayburt masalları, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- Şirin, Mustafa Ruhi**, *Klasik Masaldan Sanat Masalına*, Dergah, Sayı: 1, Mart 1990.
- Şükrü, Elçin**, Halk Edebiyatına Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Yolcu, Mehmet Ali**, *Azerbaycan Masallarında Formeller ve Formel Unsurlar*, NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1 (2011).